

Ekološki aktivizam i proekološko ponašanje u Srbiji: determinante i relacije sa subjektivnim blagostanjem

Boris Popov¹

Odsek za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

Jovana Zorić

Psihološki centar za mentalno zdravlje u zajednici „MentalHub”, Novi Sad

Bojana Bodroža

Odsek za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

Ekološki značajna ponašanja, poput proekološkog ponašanja i ekološkog aktivizma, do danas su ostala relativno neodređena i neintegrisana, a posebno je nejasna veza između ekološkog aktivizma i subjektivnog blagostanja. Stoga je cilj ovog istraživanja bio da se utvrde da li neke sociodemografske odlike, poput pola, starosti i nivoa obrazovanja, predviđaju proekološko ponašanje i ekološki aktivizam, kao i da li ova ponašanja ostvaruju efekat na subjektivno blagostanje. Ukupno 354 ispitanika (131 ispitanik muškog pola, 37%; 222 ispitanice ženskog pola, 62,7%; jedan bez odgovora) popunilo je skalu osećanja odgovornosti prema životnoj sredini, skalu opšteg proekološkog ponašanja i skalu ekološkog aktivizma. Primenom korelacionog istraživačkog nacrtta, analizom puta otkriveno je da više proekološkog ponašanja i ekološkog aktivizma pokazuju stariji ispitanici i oni višeg nivoa obrazovanja. Takođe, rezultati sugerišu i da osećanje odgovornosti prema životnoj sredini značajno predviđa nivo ekološkog aktivizma, ali ne i proekološkog ponašanja, dok pol nije pokazao značajan efekat ni na proekološko ponašanje, niti na ekološki aktivizam. Konačno, pokazano je da ekološki značajna ponašanja u ovom istraživanju nisu povezana sa subjektivnim blagostanjem. Ponuđena su moguća objašnjenja dobijenih rezultata, kao i smernice za buduća istraživanja ovih fenomena.

Cljučne reči: ekološki aktivizam, proekološko ponašanje, odgovornost prema životnoj sredini, subjektivno blagostanje, sociodemografske odlike

1 boris.popov@ff.uns.ac.rs

Uvod

Priroda i njeni resursi su pod konstantnim antropogenim pritiskom usled želje za intenzivnim tehnološkim i ekonomskim razvojem i prosperitetom. Ekološki problemi spadaju u najveće izazove današnjice. U poslednjih nekoliko dekada, brojni istraživači pokušavaju da daju odgovor na pitanje koji sve faktori utiču na ponašanja ljudi značajna za životnu sredinu i na koji način se može doprineti da se negativan efekat čoveka na prirodu smanji, ako se već ne može sasvim isključiti. Ovim radom ćemo pokušati da utvrdimo moguće prediktore i ishode nekih ekološki značajnih ponašanja, poput proekološkog ponašanja i ekološkog aktivizma.

Ekološki problemi u Republici Srbiji

Prema podacima iz Godišnjeg izveštaja o stanju kvaliteta vazduha u Republici Srbiji 2020. godine, koji je pripremila Agencija za zaštitu životne sredine (Radović, 2020), vazduh je prekomerno zagađen u 15 gradova Srbije (npr. Beograd, Bor, Obrenovac, Subotica, Užice, Kosjerić i drugi), a zagađenje vazduha samo je jedan od mnogobrojnih ekoloških problema sa kojima se Srbija suočava, poput zagađenja reka, velikog broja divljih deponija, prekomerne seče šuma itd. (videti Matić Savićević et al., 2020). Stoga ne čudi da se u poslednjih desetak godina oformio veliki broj udruženja koja okupljaju aktiviste i zastupaju njihove zajedničke interese koji su okrenuti ka očuvanju životne sredine. Neka od najistaknutijih udruženja jesu „Odranimo reke Stare planine“, „Ekološki front“, „Kreni–promeni“, „Zaštitimo Jadar i Rađevinu“, „Zrenjaninska akcija (ZRAK)“, „Eko straža“, a od juna 2022. godine i neformalno udruženje „Šodroš survivor kamp“ iz Novog Sada. Neke od aktivnosti navedenih organizacija imaju kao cilj sanaciju ekoloških problema (npr. inicijativa „Zrenjanin je žedan“); drugima je pak cilj prevencija i razvijanje ekološke svesti, poput aktivnosti sakupljanja otpada „Zavrni rukav“, ekoloških kampova za decu i mlade (npr. „Festival ekološkog pozorišta za decu i mlade“), edukativnih radionica (npr. „EkOtisak“), protesta kao što su „Ustanak za opstanak“, „Srbija nije na prodaju“, onlajn peticija „Stop rudniku litijuma! Rio Tinto – marš sa Drine“, „Bara Reva – zaustavimo zločin protiv prirode“, „Sačuvajmo reku Pek“ i druge.

Ekološki značajna ponašanja: proekološko ponašanje i ekološki aktivizam

Suočavanje sa ekološkim problemima i uključivanje građana u neformalne akcije kojima nastoje da ukažu na probleme, daju predloge za njihovo rešavanje ili da ih i sami reše, nameće potrebu za psihološkim pristupom istraživanju ovih oblika ljudskih aktivnosti. Šta ih motiviše i šta odlikuje pojedince koji se odlučuju na ekološki angažman samo su neka od pitanja koja dobijaju na relevantnosti. Uz to, ekološki značajna ponašanja ne mogu se svesti samo

na ekološki aktivizam, nego obuhvataju i niz praksi koje pojedinci mogu da sprovedu na gotovo svakodnevnom nivou, a koje su motivisane očuvanjem i unapređenjem životne sredine, te nastaju i održavaju se kako u kontekstima koji ih mogu ohrabrivati, tako i u onima što ih ne podržavaju ili čak otežavaju.

Proekološko ponašanje. Postoji više naziva za proekološko ponašanje (u engleskom jeziku su, između ostalih, u upotrebi *pro-ecological* ili samo *ecological behavior*, *pro-environmental behavior*, *sustainable behavior*, *green behavior* i drugi), kao i nekoliko značenja ovog pojma (videti i Larson et al., 2015). Kolmus i Agjeman (Kollmuss & Agyeman, 2003) smatraju da je proekološko ono ponašanje koje pojedinci svesno biraju kako bi minimizirali efekat sopstvenih akcija na životnu sredinu.

U svojoj teoriji ekološki značajnog ponašanja, Stern (2000) sugeriše da ekološko ponašanje možemo podeliti po tipovima. Prvi tip jeste ekološki aktivizam koji će detaljnije biti opisan u sledećem pasusu. Drugi tip se tiče neaktivističkog ponašanja u javnoj sferi kao, na primer, volja da se plati veći porez kako bi se sačuvalo okruženje. Treći tip se vezuje za ekološko ponašanje u privatnoj sferi života i odnosi se na kupovinu, upotrebu i održavanje robe i usluga u domaćinstvima koje ostvaruju manji uticaj na okolinu (npr. zagrevanje i rashlađivanje domaćinstva, upravljanje otpadom, kupovina tzv. zelenih proizvoda, organska hrana itd.), čime se smanjuje ekološki otisak. Pod ekološkim otiskom se podrazumeva količina prirodnih resursa neophodnih za proizvodnju dobara i usluga koje podržavaju životni stil pojedinca, prosperitet države ili čovečanstva u celini, kao i resurse potrebne za asimilovanje nastalog otpada (videti, npr., Wackernagel & Beyers, 2019).

Ekološki aktivizam. U ovom radu ekološki aktivizam će biti shvaćen kao poseban oblik ponašanja u odnosu na proekološko ponašanje, onako kako su ga konceptualizovali Šmit i saradnici (Schmitt et al., 2019). Oni smatraju da se ekološki aktivizam ne može svesti samo na smanjivanje ličnog ekološkog otiska, već uključuje ponašanje koje kao cilj ima sistemsku društvenu promenu (npr. pritisak na zakonodavstvo da zakonske regulative za zagađivače u industriji budu strože). U literaturi se mogu naći konkretni primeri ovakve vrste aktivizma, poput članstva u nekoj ekološkoj organizaciji i aktivno sudelovanje u njoj (Edwards & Oskamp, 1992; Stern, 2000), preuzimanja akcija povodom konkretnog ekološkog problema (Dresner, 1990), potpisivanja peticija ili doniranja novca određenoj grupi (Newcomb et al., 1992), napora da se izmene stavovi i akcije donosilaca odluka, građana i onih koji štete okolini (Manzo & Weinstein, 1987; Seguin et al., 1998) i sl. Takođe, valja napomenuti i da internet pruža razne mogućnosti da se aktivisti uključe bez fizičkog prisustva. Onlajn aktivizam u mnogim slučajevima omogućava anonimnost, čuvanje podataka, manje napora za angažovanje, lakšu distribuciju informacija i okupljanje ljudi, ali istovremeno zamagljuje granicu između ekološkog aktivizma i neaktivističkog ponašanja u javnoj sferi, kako ih definiše Stern (2000).

Kao što ne postoji konsenzus oko samog definisanja konstrukta ekološkog aktivizma, u literaturi se ističu različiti načini njegove operacionalizacije. Ekološki aktivizam se može meriti kao oblik ponašanja koji je drukčiji u odnosu na proekološko ponašanje (npr. Lubell, 2002), zatim kao deo tipologije proekološkog ponašanja (npr. Stern et al., 1999; Wakefield et al., 2006) i kao nediferenciran skup ponašanja, od reciklaže do doniranja novca ekološkim organizacijama (Kaiser, 1998; videti detaljnije u Dono et al., 2010; Tindall et al., 2003). U ovom radu opredelili smo se za operacionalizaciju koja ekološki aktivizam odvaja od proekološkog ponašanja i podrazumeva niz konkretnih akcija, od članstva u ekološkoj organizaciji do učestvovanja u ekološkim protestima i akcijama. Generalno se smatra da proekološko ponašanje pozitivno korelira sa ekološkim aktivizmom (npr. Kaiser et al., 1999), iako ta veza nije uvek visoka (npr. Pelletier et al., 1998; Stern et al., 1999).

Determinante proekološkog ponašanja i ekološkog aktivizma

U literaturi se može pronaći veliki broj konstrukata koji se dovode u vezu sa ekološki značajnim ponašanjima u okviru različitih teorija, najčešće teorije planiranog ponašanja (Ajzen, 1991) i teorije vrednost–uverenje–norma (Stern, 2000). Osećanje odgovornosti prema životnoj sredini, zabrinutost za prirodu i prirodne resurse, te stavovi prema životnoj sredini u okviru nove ekološke paradigme samo su neki od njih (za detaljan pregled videti Keiser et al., 2005; Mobley et al., 2010). Mi smo se u ovom radu fokusirali na neke sociodemografske varijable i osećanje odgovornosti prema životnoj sredini.

Sociodemografske odlike. Istraživanja pokazuju da se ekološkim aktivizmom bave oni sa višim socioekonomskim statusom, odnosno oni koji imaju više resursa na raspolaganju (Oloffson & Ohman, 2006). Takvi resursi tiču se novca, ekspertskog znanja iz domena nauke ili znanja koje može služiti za preduzimanje akcija. Osim toga, studije uglavnom pokazuju da starije (Gilg et al., 2005; Pinto et al., 2011) i obrazovanije osobe (Marquart-Pyatt, 2012) pokazuju više proekološkog ponašanja. Konačno, iako efekat pola na proekološko ponašanje nije uvek jasan, studije najčešće ukazuju na to da žene izražavaju više zabrinutosti za životnu sredinu i, posledično, ispoljavaju više ponašanja koja to podupiru (Chen et al., 2011; Tindall et al., 2003; za više detalja videti Gifford & Nilsson, 2014).

Odgovornost prema životnoj sredini. Konstrukt odgovornosti prema životnoj sredini indirektno je potekao od Švarca (Schwartz, 1977), a studije su uglavnom potvrdile njegov značaj za predviđanje ekološkog ponašanja direktno (Fielding & Head, 2012; Montada & Kals, 1995) ili preko nekih drugih varijabli, poput ličnih normi (Kaiser et al., 2005). Odgovornost prema život-

noj sredini odnosi se na osećanje ili doživljaj da naše ponašanje može imati posledice po životnu sredinu. Generalno se smatra da možemo osećati odgovornost na barem dva načina: moralno i konvencionalno (Kaiser & Shimoda, 1999). Moralna odgovornost se odnosi na dobrobit, pravičnost i prava drugih, čak iako je to van ličnih interesa pojedinca (Stern et al., 1993). Sa druge strane, konvencionalna odgovornost podrazumeva društvene običaje, tradiciju, potrebu za društvenim odobravanjem, znanje o tome šta se od pojedinca očekuje, a samim tim i spremnost da se prihvate društvene norme. Drugim rečima, konvencionalno odgovorna osoba je ona koja je svesna društvenih očekivanja i spremna je da im se povinuje pod eksplicitnim ili implicitnim pritiskom sredine i socijalnih normi.

Ekološki značajna ponašanja i subjektivno blagostanje

Subjektivno blagostanje odnosi se na to kako pojedinac evaluira sopstveni život, odnosno podrazumeva kognitivni sud o zadovoljstvu i afektivnu procenu raspoloženja i emocija (Kesebir and Diener, 2008; Pavot and Diener, 1993). Kroz istoriju, mnogi teoretičari i istraživači pokušavali su da objasne vezu između različitih formi aktivizma i zadovoljstva životom, odnosno blagostanja. Na primer, Erikson je, u okviru svoje teorije psihosocijalnog razvoja, razvio koncept generativnosti, kao razvojni zadatak sedmog stepena razvoja pojedinca. Generativnost, odnosno „briga za stvaranje i vođenje sledećeg naraštaja“ (Erikson, 1984: 240), može se iskazati na različite načine, npr. kroz stvaranje i odgajanje potomstva, lične profesionalne doprinose, ali i društveni i politički doprinos (videti detaljnije u Tucak Junaković, 2011). U svom istraživanju Majer i Štucer (Meier & Stutzer, 2008) detaljno analiziraju motive i razloge zašto volontiranje doprinosi sreći i blagostanju, te zaključuju da volonteri mogu biti srećniji od nevolontera iz dva razloga: intrinzičnih i ekstrinzičnih motiva. Najpre, (1) briga za druge može sama po sebi biti nagrada za bavljenje volonterizmom. Aktivisti mogu autentično brinuti za dobrobit onih zbog kojih su angažovani, odnosno za „korisnike“ svog aktivizma. Na primer, kada ekološki aktivisti iz Novog Sada posećuju događaj u organizaciji aktivista sa Stare planine, oni pomažu lokalnim meštanima, i to saznanje je samo po sebi nagrada. Drugi razlog intrinzične vrednosti volonterizma može biti uživanje u samim akcijama, čak i bez obzira na njihov ishod. Treći razlog može ležati u osećaju da se putem volonterskih akcija doprinosi opštem dobru. Sa druge strane, (2) volonterizam može imati i svoju ekstrinzičnu motivacionu komponentu. Majer i Štucer (Meier & Stutzer, 2008) navode moguće razloge za takvo ponašanje. Prvi se odnosi na činjenicu da volonterizam može predstavljati investiciju u sopstveni socijalni kapital, u smislu mreže kontakata i povezanosti (npr. volonter može imati percepciju da će lakše pronaći posao ukoli-

ko volontira). Drugi razlog može biti dobijanje socijalnog odobravanja, gde angažovanje u volonterskim aktivnostima može poboljšati društveni status volontera u njihovim referentnim grupama.

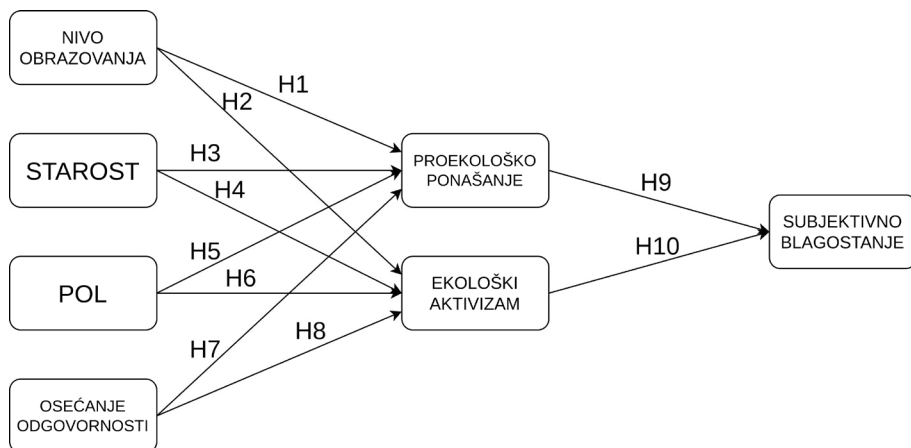
Myers and Diener (1995) na osnovu svojih studija zaključuju da su najveći izvori životnog zadovoljstva nematerijalni i da se nalaze u prirodi. Ovakav zaključak podupiru i kasnije studije koje svedoče o pozitivnoj korelaciji između subjektivnog blagostanja i proekološkog ponašanja (Brown and Kasser, 2005; Corral-Verdugo et al., 2011; Tapia-Fonllem et al., 2013), premda ima i studija u kojima taj odnos nije sasvim jasan (Binder et al., 2020). Ipak, relacija između aktivizma, a pogotovo ekološkog aktivizma, i subjektivnog blagostanja znatno je slabije istražena tema i tu rezultati nisu uvek dosledni. Neke studije pokazuju pozitivan efekat aktivizma na subjektivno blagostanje (videti, npr., Eigner, 2001; Klar & Kasser, 2009; Mock et al., 2019; Šarkutė, 2017). Međutim, u radu Balarda i saradnika (Ballard et al., 2020) pronađena je blaga negativna povezanost političkog aktivizma i blagostanja, dok je u studiji Binder i Blankenberg (2016) utvrđeno da je učestalost volontiranja bila u vezi sa višim nivoom subjektivnog blagostanja, ali samo kod onih volontera koji su snažno zabrinuti za životnu sredinu.

Cilj istraživanja i prediktivni model

Na osnovu pregleda dostupne literature, Dono i saradnici zaključili su da su rezultati istraživanja ekološkog aktivizma „slabo integrisani i nejasni” (Dono et al., 2010: 178), a posebno je nedovoljno istražena relacija ekološkog aktivizma i subjektivnog blagostanja. Stoga je cilj ovog istraživanja da se ispita da li neke sociodemografske varijable i osećanje odgovornosti prema životnoj sredini predviđaju ekološki aktivizam i proekološko ponašanje, kao i da li proekološko ponašanje i učestvovanje u ekološkim akcijama doprinose subjektivnom blagostanju.

Na osnovu dostupne literature i prethodnih istraživanja, u našem radu pošli smo od očekivanja da će osobe višeg obrazovanja pokazati više proekološkog ponašanja (H1) i ekološkog aktivizma (H2). Slično tome, stariji ispitanici će pokazati više proekološkog ponašanja (H3) i ekološkog aktivizma (H4) u poređenju sa mlađim. Žene će pokazati više proekološkog ponašanja (H5) i ekološkog aktivizma (H6) u odnosu na muškarce, dok će osećanje odgovornosti prema životnoj sredini biti pozitivan prediktor kako proekološkog ponašanja (H7), tako i ekološkog aktivizma (H8). Konačno, proekološko ponašanje (H9) i ekološki aktivizam (H10) ostvariće pozitivan efekat na subjektivno blagostanje. Sve hipoteze su predstavljene na slici 1.

Slika 1. Hipotetski model korišćen u istraživanju

Metod

Procedura

Podaci su prikupljeni tokom septembra i oktobra 2021. godine u elektronskoj formi putem društvenih mreža. Budući da su u fokusu ovog istraživanja proekološko ponašanje i ekološki aktivizam, poziv za istraživanje deljen je i u većem broju ekoloških grupa na društvenim mrežama. Popunjavanje upitnika trajalo je oko 10 minuta, a ispitanicima je zagarantovana anonimnost, uz objašnjenje da će rezultati biti korišćeni isključivo u istraživačke svrhe. Učešće je bilo dobrovoljno i ispitanici nisu dobili nikakvu kompenzaciju za učestvovanje.

Uzorak

Prigodni uzorak činila su 354 punoletna ispitanika, od kojih je 37% muškog pola (131 osoba), 62,7% ženskog pola (222 osobe), uz jedan unos bez odgovora. Najbrojniji su ispitanici srednje dobi (31–50 godina; 173 osobe ili 48,9%), nešto manje je mlađih ispitanika (18–30 godina; 133 osobe ili 37,6%), a najmanje ispitanika starijih od 51 godine (47 osoba ili 13,3%), dok se jedan ispitanik nije izjasnio po ovom pitanju. Što se tiče obrazovanja, 213 ispitanika ima završen fakultet ili postdiplomske studije (60,2%), njih 30 ima završenu višu školu (8,5%), 109 ispitanika ima završenu osnovnu ili srednju školu (30,8%), uz dva ispitanika bez odgovora na ovo pitanje. Takođe, 248 ispitanika (70,5%) je zaposleno, a skoro polovina uzorka radi u privatnom sektoru (48,1%).

Instrumenti

U istraživanju su korišćeni sledeći instrumenti:

Skala ekološkog ponašanja (engl. *Ecological Behaviour Scale*; Kaiser et al., 1999). Skala meri izraženost proekološkog ponašanja i čini je 20 stavki sa dihotomnim formatom odgovora, „DA“/„NE“. Upotrebljena je jednodimenzionalna skala na srpskom jeziku, koja je validirana za naše stanovništvo (Ćirić, 2017). Navešćemo jedan primer ajtema: „Iskorišćene baterije odlažem zajedno sa ostalim smećem“. S obzirom na to da smo u ovom radu prihvatili operacionalizaciju ekološkog aktivizma koja ga posmatra kao distinktivan fenomen u odnosu na proekološko ponašanje, iz skale ekološkog ponašanja isključili smo četiri stavke koji pripadaju supskali koju je Kajzer (Kaiser, 1998) nazvao „volontiranje u aktivnostima očuvanja prirode“, jer ona zapravo meri ono što smo nazvali ekološkim aktivizmom. Tako redukovani upitnik od 16 stavki pokazao je nezadovoljavajući Kronbah alfa koeficijent (.499). Detaljnijim uvidom otkriveno je da dve stavke (br. 8: „Zimi duže ostavljam prozore radi provetranja.“ i br. 9: „Koristim omekšivač pri pranju veša.“) ostvaruju gotovo nulte korelacije sa završnim rezultatom, te su iz tog razloga isključene iz upitnika. Nakon ove intervencije, finalni upitnik primenjen u analizama brojao je 14 stavki, a pouzdanost izražena Kronbahovom alfom tako nastale skale imala je vrednost od .61. Predmet merenja ovom intervencijom nije značajno promenjen, jer korelacija između rezultata na skali dobijenog nakon isključivanja pomenutih stavki i završnog rezultata sa svim stavkama iznosi .91, dok je korelacija sa prvom glavnom komponentom na celokupnom upitniku iznosila .88.

Skala osećanja odgovornosti (engl. *Responsibility Feelings Scale*; Kaiser & Shimoda, 1999) sadrži pet stavki i meri nivo osećanja odgovornosti prema životnoj sredini. Primer jedne stavke glasi: „Saglasan sam da se osećam barem delimično odgovornim za sadašnje probleme koji pogađaju životnu sredinu“. Skala odgovora predstavljena je u formi petostepene Likertove skale u rasponu od „1 = Uopšte nisam saglasan“ do „5 = U potpunosti sam saglasan“. Upotrebljena je prevedena verzija na srpski jezik (Ćirić, 2017). Pouzdanost izražena Kronbahovom alfom iznosi .77.

Kratka skala subjektivnog blagostanja (Jovanović & Novković, 2008) predstavlja instrument za procenu pozitivnog mentalnog zdravlja. Skala se sastoji od osam ajtema koji imaju petostepenu Likertovu skalu za odgovaranje i kreću se od raspona „1 = Uopšte se ne slažem“ do „5 = U potpunosti se slažem“. Primer jedne stavke glasi: „Divno je živeti“. Pouzdanost izražena Kronbahovom alfom iznosi .93.

Ekološki aktivizam je operacionalizovan putem četiri pitanja sa „DA“/„NE“ formatom odgovora. Pitanja su sledeća: 1) Da li ste član neke ekološko-aktivističke grupe na društvenim mrežama (npr. „Odbranimo reke Stare planine“)?, 2) Da li ste do sada potpisali neku onlajn peticiju u vezi sa očuvanjem životne sredine?, 3) Da li ste do sada učestvovali u nekim skupovima na temu očuvanja životne sredine (predavanja, tribine i sl.)? i 4) Da li ste do sada učestvovali u

nekim akcijama na temu očuvanja životne sredine (protesti, protestne šetnje, demonstracije i sl.)?. Pouzdanost izražena Kronbahovom alfa iznosi .64.

Lista sociodemografskih podataka uključila je pitanja koja se odnose na pol, starost, nivo obrazovanja i status zaposlenosti.

Analiza podataka

U okviru pripreme podataka za analizu, neke stavke su rekodirane, a zatim su izračunati sumacioni skorovi za svaku skalu. Sve analize rađene su u programu za statističku obradu podataka *Jamovi* (The Jamovi Project, 2022). Osim deskriptivne statistike, kao glavna analiza za testiranje hipoteza korišćena je analiza puta (Gallucci, 2021; Rosseel, 2019).

Rezultati

Preliminarne analize i deskriptivna statistika

S obzirom na to da se istraživanje odnosi na opštu populaciju (a ne samo na aktiviste), uzorak su činili i ispitanici koji nisu imali aktivističkog iskustva (26 ispitanika; 7.3%), iako je najviše onih sa iskustvom sva četiri oblika aktivizma (113 osoba; 31.9%). U Tabeli 1 prikazani su deskriptivni podaci za sve varijable u istraživanju.

Tabela 1

Deskriptivni podaci varijabli u istraživanju

	SWB	RF	PEB	ACT
N	354	354	354	354
AS	31.4	16.2	23.3	6.55
SD	6.66	4.68	2.32	1.29
T_raspon	8–40	5–25	16–28	4–8
Raspon	8–40	5–25	16–28	4–8
Sk	-0.65	-0.22	-0.17	-0.41
K	0.00	-0.37	-0.17	-1.00

Napomena. AS – aritmetička sredina; SD – standardna devijacija; T_raspon – teorijski raspon; Raspon – ostvareni raspon; Sk – skjunis; K – kurtosis. SWB – subjektivno blagostanje; RF – osećanje odgovornosti prema životnoj sredini; PEB – proekološko ponašanje; ACT – ekološki aktivizam.

Rezultati koji se odnose na skjunis i kurtosis ne prelaze $\pm 1,5$, što ukazuje na to da ne postoji odstupanje od normalne distribucije (Tabachnick & Fidell, 2013). Prema Fajgelj (2013), granična donja vrednost interne konzistentnosti merene Kronbah alfa koeficijentom je .70, što treba imati u vidu prilikom interpretacije rezultata istraživanja dobijenih skalama proekološkog ponašanja ($\alpha = .61$) i ekološkog aktivizma ($\alpha = .64$).

Korelacije konstrukata korišćenih u istraživanju prikazane su u Tabeli 2.

Tabela 2
Interkorelacije varijabli u istraživanju ($N = 354$)

		SWB	RF	PEB
RF	Pearson's r	0.10		
	p	0.07		
PEB	Pearson's r	0.06	0.02	
	p	0.27	0.61	
ACT	Pearson's r	0.07	0.153	0.35
	p	0.26	0.004	<.001

Napomena. SWB – subjektivno blagostanje; RF – osećanje odgovornosti prema životnoj sredini; PEB – proekološko ponašanje; ACT – ekološki aktivizam.

Testiranje hipoteza

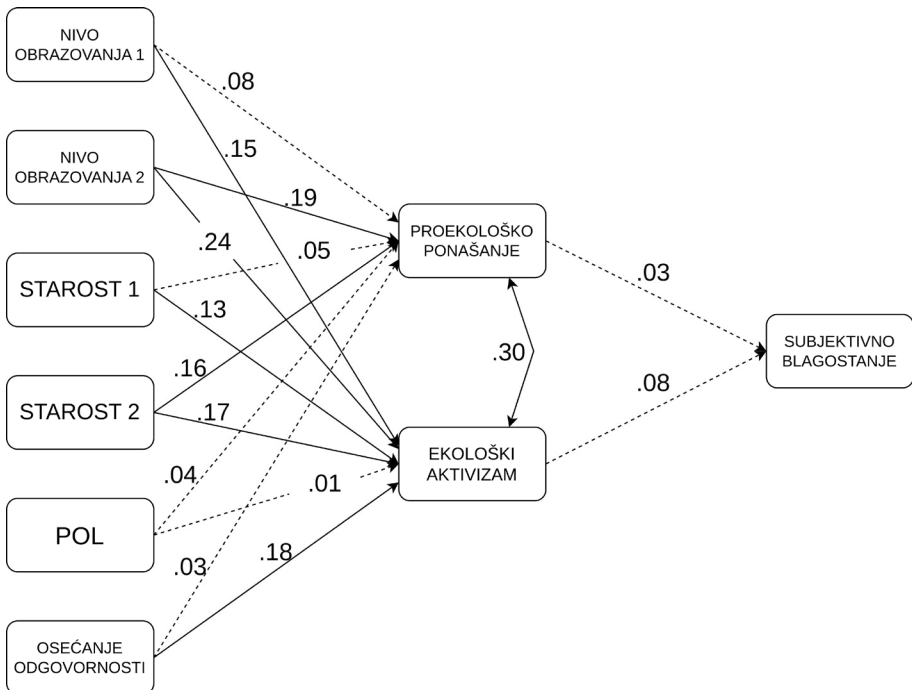
Hipotetski model testiran je analizom puta, u kojoj su prediktorske varijable bile nivo obrazovanja (kodirana kao *dummy* varijabla; videti sliku 2 za više detalja), starost (takođe kodirana kao *dummy* varijabla), pol i osećanje odgovornosti prema životnoj sredini. Navedene varijable po modelu predviđaju nivo proekološkog ponašanja i ekološkog aktivizma, koji nadalje predviđaju subjektivno blagostanje. Model je testiran metodom dijagonalno ponderisanih najmanjih kvadrata (Savalei & Rhemtulla, 2013) i pokazao je zadovoljavajuće uklapanje sa podacima, $\chi^2(6) = 6.66$, $p = .35$, CFI = .993, TLI = .974, GFI = 1.000, AGFI = 1.000, RMSEA = .018 [RMSEA 95% CI .000; .073], SRMR = .019. S obzirom na činjenicu da varijabla pol nije ostvarila pretpostavljene efekte, testiran je model i nakon njenog isključivanja. No, to nije dodatno unapredilo model, $\chi^2(5) = 5.75$, $p = .33$, CFI = .991, TLI = .969, GFI = 1.000, AGFI = 1.000, RMSEA = .021 [RMSEA 95% CI .000; .079], SRMR = .020, tako da je inicijalni model zadržan i kao finalni.

Vrednosti parametara za nivo obrazovanja ukazuju na to da ispitanici sa završenom višom školom ne pokazuju više proekološkog ponašanja u odnosu na one sa završenom osnovnom ili srednjom školom ($\beta = .08$), dok oni sa završenim najvišim obrazovanjem pokazuju značajno više proekološkog ponašanja u poređenju sa onima koji imaju završenu osnovnu ili srednju školu ($\beta = .19$). Dalje, kada je u pitanju ekološki aktivizam, ispitanici sa završenom višom školom pokazuju značajno više aktivizma u poređenju sa onima koji imaju završenu osnovnu ili srednju školu ($\beta = .15$), a takođe ispitanici sa najvišim nivoom obrazovanja pokazuju više aktivizma u odnosu na one sa završenom osnovnom ili srednjom školom ($\beta = .24$). Na taj način su prihvaćene hipoteze H1 i H2.

Osim toga, pokazano je da se u intenzitetu proekološkog ponašanja ne razlikuju značajno ispitanici srednje dobi (31–50 godina) u poređenju sa najmlađim ispitanicima (18–30 godina) ($\beta = .05$), ali su uočene razlike u proekološkom ponašanju između najstarije grupe ispitanika (51+ godina) i najmlađih ispitanika (18–30 godina), i to u korist starijih ($\beta = .16$). Što se aktivizma tiče, ispitanici srednje dobi pokazuju više aktivizma u poređenju sa najmlađima ($\beta = .13$), kao i najstariji ispitanici u poređenju sa najmlađima ($\beta = .17$), čime su prihvaćene hipoteze H3 i H4. Polne razlike nisu bile značajne, kako u pogledu proekološkog ponašanja ($\beta = .04$), tako i u nivou aktivizma ($\beta = .01$), čime su hipoteze H5 i H6 odbačene.

Rezultati su dalje pokazali da osećanje odgovornosti prema životnoj sredini nije značajan prediktor proekološkog ponašanja ($\beta = .03$; H7 odbačena), ali jeste ekološkog aktivizma ($\beta = .18$; H8 prihvaćena). Konačno, suprotno postavljenim hipotezama, ni proekološko ponašanje ($\beta = .03$) ni ekološki aktivizam ($\beta = .08$) nisu ostvarili značajan efekat na subjektivno blagostanje (H9 i H10 odbačene). Parametri finalnog empirijskog modela prikazani su na slici 2.

Slika 2. Finalni model (N = 351)

Napomena. NIVO OBRAZOVANJA 1 – viša škola = 1, osnovna/srednja škola = 0; NIVO OBRAZOVANJA 2 – završen fakultet ili postdiplomske studije = 1, osnovna/srednja škola = 0; STAROST 1 – 31–50 godina = 1, 18–30 godina = 0; STAROST 2 – 51+ godina = 1, 18–30 godina = 0; POL – ženski pol = 1, muški pol = 0. Prikazani su standardizovani β koeficijenti. Isprekidana linija β koeficijenta podrazumeva da on nije statistički značajan.

Diskusija

Cilj sprovedenog istraživanja bio je da se ispita da li se proekološko ponašanje i ekološki aktivizam mogu predvideti na osnovu nekih sociodemografskih varijabli i osećanja odgovornosti prema životnoj sredini, kao i da li proekološko ponašanje i ekološki aktivizam ostvaruju efekat na subjektivno blagostanje. Sa tim ciljem na prigodnom uzorku iz opšte populacije punoletnih osoba testiran je hipotetski model sa slike 1.

Zanimljivo je prokomentarisati na početku i demografske razlike u izraženosti ekološkog aktivizma. Polne razlike se nisu pokazale kao značajne, a o mogućim objašnjenjima tog nalaza diskutovali su još ranije Tindal i saradnici (Tindall et al., 2003). Oni su dobili zanimljiv nalaz po kom polne razlike nisu bile značajne u pogledu aktivizma, ali su žene pokazale statistički značajno više proekološkog ponašanja u poređenju sa muškarcima. Oni su taj podatak objasnili pretpostavkom da su žene zainteresovanije od muškaraca za životnu sredinu, ali da se ta zainteresovanost ne može iskazati kroz aktivizam usled prevelikog broja obaveza koje žene imaju, već je žene ispoljavaju kroz svakodnevne aktivnosti koje imaju proekološki karakter češće nego muškarci (npr. korišćenje platnenih umesto plastičnih kesa prilikom kupovine). Ipak, za razliku od nalaza Tindala i saradnika, u ovom istraživanju je utvrđeno da žene ne ispoljavaju više proekološkog ponašanja od muškaraca, što je iznenađujuć nalaz, pogotovo imajući u vidu da je na našem podneblju Hinić (2022) takođe ukazao na značajne polne razlike u smislu da su muškarci postigli više rezultate na skali antropocentričnog instrumentalizma, dok su žene imale više rezultate na skalama ljubavi prema prirodi i zabrinutosti za prirodno okruženje. Sa druge strane, rezultati više-manje dosledno podupiru hipotezu da stariji ispitanici pokazuju više proekološkog ponašanja i ekološkog aktivizma (videti, npr., Wiernik et al., 2013). Postoji više mogućih objašnjenja ovog nalaza. Generacijski efekat bi podrazumevao da grupa starijih ispitanika ima drugačije iskustvo u odnosu na mlađe, tj. da su različiti događaji bili značajni tokom njihovog odrastanja, što je dovelo do toga da na drukčiji način percipiraju ekološki značajna ponašanja, pa i aktivizam (Gifford & Nilsson, 2014). Sa druge strane, može se pretpostaviti da sazrevanjem i preuzimanjem novih odgovornosti, pre svega brige o porodici i deci, ljudi razvijaju ekološku svest kroz promišljanje o tome kakav svet ostavljaju potomcima, što ih motiviše na odgovornije ponašanje prema sopstvenoj životnoj sredini. Budući da su i proekološko ponašanje i ekološki aktivizam u ovom istraživanju bili najviše izraženi u starosnoj grupi iznad 50 godina, ovaj nalaz se može tumačiti i u kontekstu pojma generativnosti (Erikson, 1984) i brige za pokoljenja kojima se svet ostavlja.

Rezultati ostalih veza u modelu u skladu su sa prethodnim istraživanjima, po kojima ispitanici višeg obrazovanja, kao i oni sa snažnijim osećanjem

odgovornosti prema životnoj sredini, pokazuju više osvešćenosti za ekološke probleme, što se odražava i u višem stepenu ekološkog aktivizma (Marquart-Pyatt, 2012; Tindall et al., 2003). Interesantno je ipak da osećaj odgovornosti prema životnoj sredini nije povezan sa proekološkim ponašanjima, što bi se opet moglo objasniti nedostatkom systemske podrške za ovakve oblike ponašanja, a to često otežava npr. recikliranje, odlaganje baterija na sigurna mesta i tome slično, čak i kod onih ljudi koji bi želeli da ovakve oblike ponašanja praktikuju.

Poslednjim setom hipoteza pretpostavljeno je da proekološko ponašanje i ekološki aktivizam predviđaju nivo subjektivnog blagostanja. Ove hipoteze su odbačene, jer u sprovedenoj studiji niti proekološko ponašanje niti ekološki aktivizam nisu ostvarili značajan efekat na subjektivno blagostanje. Jedno od mogućih objašnjenja izostanka očekivane veze leži u činjenici da postoji više formi i intenziteta ekološkog aktivizma. Na primer, Klar i Kaser (Klar & Kasser, 2009) otkrili su pozitivnu vezu između aktivizma i subjektivnog blagostanja. Međutim, kada su analizirali samo tzv. visokorizične forme aktivizma (npr. svesno i namerno učešće u protestu za koji se zna da će rezultovati hapšenjem), dobijena korelacija je postala beznačajna. Jedno od objašnjenja koje autori daju tiče se toga kako postoji mogućnost da grupa koja je uključena u takav oblik aktivizma doživljava viši osećaj nepravde i beznadežnosti, što ne samo da umanjuje osećanje sreće, nego ih i podstiče na ekstremnija ponašanja, uključujući i ona koja su izvan zakonskih okvira. Na tragu ovih komentara, moguće je pretpostaviti da u Srbiji, s obzirom na to da su ekološke inicijative relativno novijeg datuma, još uvek ne postoji šira društvena svest o značaju ekoloških pokreta i aktivizma uopšte, niti šira društvena podrška, pa se i običan aktivizam (kao, npr., učešće u protestnoj šetnji) može doživeti kao ekstremni. Ovu pretpostavku je, naravno, potrebno proveriti u nekom narednom istraživanju, jer upitnikom aktivizma koji je korišćen u ovom istraživanju praktično samo jedna stavka meri ekstremna ponašanja (stavka br. četiri: „Da li ste do sada učestvovali u nekim akcijama na temu očuvanja životne sredine (protesti, protestne šetnje, demonstracije i sl.)?“). Treba napomenuti i to da u Srbiji država nije uvek blagonaklona prema ekološkim (i drugim) protestima. Tako je, na primer, u poslednje vreme prema aktivistima pokrenut veći broj prekršajnih prijava i tužbi (Prica Kovačević, 2022), a javnosti je poznat i sudski proces koji je pokrenula jedna građevinska kompanija prema aktivistima ekološkog pokreta „Odbranimo šume Fruške gore“. To sve može da vodi povišenom stresu kod aktivista, čime se možda poništavaju pozitivni efekti aktivizma. Slične nalaze dobili su i Ballard i saradnici (Ballard et al., 2020) u svojoj studiji efekata političkog aktivizma na subjektivno blagostanje, gde je pokazano da su netradicionalni oblici aktivizma (poput učešća u protestu) negativno povezani sa blagostanjem. Konačno, u studiji objavljenoj pod nazivom „Da li čuješ? Da li osećaš?: aktivistička borba i mentalno zdravlje“,

Dimoska i saradnice (2022) pokazuju da 9 od 10 aktivista/-kinja ima makar jednu psihološku teškoću, a da su pod posebnim rizikom mlađi aktivisti. To sve ukazuje da veza između aktivizma i mentalnog zdravlja, kao i subjektivnog blagostanja, nije sasvim jasna i zahteva dalja proučavanja.

Ograničenja istraživanja. Uz ranije naglašene probleme u vezi sa operacionalizacijom i merenjem ekološki značajnih ponašanja, ovde mislimo pre svega na činjenicu da proekološko ponašanje u velikoj meri zavisi od konteksta, odnosno lokalne infrastrukture, nivoa edukovanosti lokalnog stanovništva o značaju očuvanja životne sredine, različitog razumevanja značenja ekoloških pojmova, podsticanja određenih proekoloških ponašanja od strane države i sl., što umanjuje eksternu validnost dobijenih rezultata i ograničava ih na lokalne okvire (videti detaljnije u Lange & Dewitte, 2019). S tim u vezi su i nešto niži koeficijenti interne konzistentnosti upravo na skalama proekološkog ponašanja i ekološkog aktivizma. Drugo ograničenje tiče se prigodnog uzorka koji je prikupljan putem društvenih mreža i u onlajn aktivističkim grupama, te vrlo verovatno nije reprezentativan za opštu populaciju odraslih osoba, preciznije, pretpostavljamo da je nivo aktivizma u opštoj populaciji niži nego što je dobijen u ovoj studiji. Taj podatak bi trebalo imati u vidu prilikom uopštavanja rezultata.

Preporuke za buduća istraživanja i praktične implikacije. Na navedena ograničenja prirodno se nastavljaju i preporuke za buduća istraživanja. Najpre bi bilo dobro u budućim istraživanjima dodatno istražiti prirodu relacije između ekološkog aktivizma i proekološkog ponašanja, jer, po svemu sudeći, te dve varijable imaju različite prediktore i ishode, a u literaturi ne postoji konsenzus oko toga na koji način ove konstrukte treba tretirati (Dono et al., 2010). Zatim, da bismo ispravno razumeli različita proekološka ponašanja i ekološki aktivizam, potrebno je uključiti i varijable konteksta, kao i interpersonalne varijable, poput međuljudskih odnosa unutar ekoloških pokreta i tome slično (videti, npr., Wakefield et al., 2006). Konačno, za razumevanje dugoročnih efekata aktivizma na subjektivno blagostanje neophodno je ove konstrukte meriti više puta, sa određenim vremenskim razmacima u longitudinalnom istraživačkom nacrtu.

Konačno, postavlja se pitanje šta može da se preduzme kako bi se podstakla ekološki značajna ponašanja. Jedna preporuka bi se odnosila na to da se u obrazovnom sistemu što više ističe značaj lične odgovornosti za stanje životne sredine, tj. ličnog ekološkog otiska. Medijske kampanje (npr. preko društvenih mreža) i drugi vidovi promocije benefita ekološki značajnih ponašanja po planetu i živa bića na njoj mogle bi dodatno da istaknu značaj pojedinca u kreiranju (ali i rešavanju) mnogih ekoloških problema. Posebno je važno promovisanje pozitivnih efekata ekološki značajnih ponašanja kroz primere uspešnih aktivističkih akcija, ali i svih malih pobeda pojedinaca.

Zaključak

Nekoliko važnih zaključaka možemo izvući iz ovog istraživanja sprovedenog u oblasti koja je tek u povoju na našem podneblju (videti i Marušić Jablanović & Stanišić, 2020). Prvo, potreban nam je bolji instrumentarijum za merenje ekoloških varijabli, poput skale sredinskih stavova koju je nedavno razvio Hinić (2022). Usled kulturoloških i tehnološko-infrastrukturnih razlika, preuzimanje postojećih (inostranih) instrumenata ima samo ograničenu primenljivost. Drugo, više ekološki značajnih ponašanja pokazuju stariji ispitanici, oni sa višim nivoom obrazovanja, kao i ispitanici sa snažnijim osećanjem odgovornosti prema životnoj sredini (pri čemu treba voditi računa da osećanje odgovornosti predviđa samo ekološki aktivizam, a ne i proekološko ponašanje). Treće, ni ekološki aktivizam ni proekološko ponašanje ne ostvaruju statistički značajan efekat na subjektivno blagostanje.

Reference

- Ballard, P. J., Ni, X. & Brocato, N. (2020). Political engagement and wellbeing among college students. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 71, 101209. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2020.101209>
- Binder, M. & Blankenberg, A.-K. (2016). Environmental concerns, volunteering and subjective well-being: Antecedents and outcomes of environmental activism in Germany. *Ecological Economics*, 124, 1–16. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2016.01.009>
- Binder, M., Blankenberg, A.-K. & Guardiola, J. (2020). Does it have to be a sacrifice? Different notions of the good life, pro-environmental behavior and their heterogeneous impact on well-being. *Ecological Economics*, 167, 106448. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.106448>
- Brown, K. W. & Kasser, T. (2005). Are Psychological and Ecological Well-being Compatible? The Role of Values, Mindfulness, and Lifestyle. *Social Indicators Research*, 74(2), 349–368. <https://doi.org/10.1007/s11205-004-8207-8>
- Chen, X., Peterson, M. N., Hull, V., Lu, C., Lee, G. D., Hong, D. & Liu, J. (2011). Effects of attitudinal and sociodemographic factors on pro-environmental behaviour in urban China. *Environmental Conservation*, 38(1), 45–52. <https://doi.org/10.1017/S037689291000086X>
- Corral-Verdugo, V., Mireles-Acosta, J., Tapia-Fonllem, C. & Fraijo-Sing, B. (2011). Happiness as Correlate of Sustainable Behavior: A Study of Pro-Ecological, Frugal, Equitable and Altruistic Actions That Promote Subjective Wellbeing. *Human Ecology Review*, 18(2), 95–104.
- Ćirić, M. (2017). *Psihološke i sociodemografske determinante ekološkog ponašanja kod urbanih baštovana u Vojvodini [neobjavljen završni rad]*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Dimoski, J., Šapić, D. & Vukčević Marković, M. (2022). D. Barzut (Ur.), *Da li čuješ? Da li osećaš?: aktivistička borba i mentalno zdravlje* (pp. 21–62). Beograd: Građanske inicijative. ISBN 978-86-7408-078-8

- Dono, J., Webb, J. & Richardson, B. (2010). The relationship between environmental activism, pro-environmental behaviour and social identity. *Journal of Environmental Psychology*, 30(2), 178–186. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2009.11.006>
- Dresner, M. (1990). Changing Energy End-Use Patterns as a Means of Reducing Global-Warming Trends. *Journal of Environmental Education*, 21(2), 41–46. <https://doi.org/10.1080/00958964.1990.9941930>
- Edwards, T. C. & Oskamp, S. (1992). Components of Antinuclear War Activism. *Basic and Applied Social Psychology*, 13(2), 217–230. https://doi.org/10.1207/s15324834baspp1302_6
- Eigner, S. (2001). The relationship between “protecting the environment” as a dominant life goal and subjective well-being. In *Life goals and well-being: Towards a positive psychology of human striving* (pp. 182–201). Hogrefe & Huber Publishers.
- Erikson, E. H. (1984). *Childhood and society*. London: Triad Paladin.
- Fajgelj, S. (2013). *Psihometrija: metod i teorija psihološkog merenja (IV izdanje)*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Fielding, K. S. & Head, B. W. (2012). Determinants of young Australians’ environmental actions: The role of responsibility attributions, locus of control, knowledge and attitudes. *Environmental Education Research*, 18(2), 171–186. <https://doi.org/10.1080/13504622.2011.592936>
- Gallucci, M. (2021). *PATHj: jamovi Path Analysis. [jamovi module]*. For help please visit <https://pathj.github.io/>.
- Gifford, R. & Nilsson, A. (2014). Personal and social factors that influence pro-environmental concern and behaviour: A review. *International Journal of Psychology*, 49(3), 141–157. <https://doi.org/10.1002/ijop.12034>
- Gilg, A., Barr, S. & Ford, N. (2005). Green consumption or sustainable lifestyles? Identifying the sustainable consumer. *Futures*, 37(6), 481–504. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2004.10.016>
- Hinić, D. (2022). Da li da se „cimam” ili ne? Skala sredinskih stavova (EAS). *Primenjena psihologija*, 15(3), 409–428. <https://doi.org/10.19090/pp.v15i3.2385>
- Jovanović, V. & Novović, Z. (2008). Kratka skala subjektivnog blagostanja – novi instrument za procenu pozitivnog mentalnog zdravlja. *Primenjena psihologija*, 1(1–2), Article 1–2. <https://doi.org/10.19090/pp.2008.1-2.77-94>
- Kaiser, F. G. (1998). A General Measure of Ecological Behavior. *Journal of Applied Social Psychology*, 28(5), 395–422. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1998.tb01712.x>
- Kaiser, F. G., Hübner, G. & Bogner, F. X. (2005). Contrasting the Theory of Planned Behavior With the Value-Belief-Norm Model in Explaining Conservation Behavior. *Journal of Applied Social Psychology*, 35(10), 2150–2170. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2005.tb02213.x>
- Kaiser, F. G., Ranney, M., Hartig, T. & Bowler, P. A. (1999). Ecological behavior, environmental attitude, and feelings of responsibility for the environment. *European Psychologist*, 4, 59–74. <https://doi.org/10.1027/1016-9040.4.2.59>
- Kaiser, F. G. & Shimoda, T. A. (1999). Responsibility as a predictor of ecological behaviour. *Journal of Environmental Psychology*, 19(3), 243–253. <https://doi.org/10.1006/jevp.1998.9123>

- Kesebir, P. & Diener, E. (2008). In Pursuit of Happiness: Empirical Answers to Philosophical Questions. *Perspectives on Psychological Science*, 3(2), 117–125. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6916.2008.00069.x>
- Klar, M. & Kasser, T. (2009). Some Benefits of Being an Activist: Measuring Activism and Its Role in Psychological Well-Being. *Political Psychology*, 30(5), 755–777. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2009.00724.x>
- Kollmuss, A. & Agyeman, J. (2002). Mind the Gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? *Environmental Education Research*, 8(3), 239–260. <https://doi.org/10.1080/13504620220145401>
- Lange, F. & Dewitte, S. (2019). Measuring pro-environmental behavior: Review and recommendations. *Journal of Environmental Psychology*, 63, 92–100. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2019.04.009>
- Larson, L. R., Stedman, R. C., Cooper, C. B. & Decker, D. J. (2015). Understanding the multi-dimensional structure of pro-environmental behavior. *Journal of Environmental Psychology*, 43, 112–124. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2015.06.004>
- Lubell, M. (2002). Environmental Activism as Collective Action. *Environment and Behavior*, 34(4), 431–454. <https://doi.org/10.1177/00116502034004002>
- Manzo, L. C. & Weinstein, N. D. (1987). Behavioral commitment to environmental protection: A study of active and nonactive members of the Sierra Club. *Environment and Behavior*, 19, 673–694. <https://doi.org/10.1177/0013916587196002>
- Marquart-Pyatt, S. T. (2012). Explaining Environmental Activism Across Countries. *Society & Natural Resources*, 25(7), 683–699. <https://doi.org/10.1080/08941920.2011.625073>
- Marušić Jablanović, M. & Stanišić, J. (2020). Predviđanje ekološkog aktivizma – uloga znanja, stavova, afekta i ponašanja. *Andragoške studije*, 2, 127–144. <https://doi.org/10.5937/AndStud2002127M>
- Matić Savićević, B., Jovanović, D., Živković Perišić, S., Miljuš, D., Tasić, V., Vidojević, D., Đuričković, I., Jovanović, Lj. & Ćorac, A. (2020). *Unapređenje upravljanja kontaminiranim lokalitetima u Srbiji: jačanje nacionalnih kapaciteta i intersektorskih sinergija u oblasti bezbednog upravljanja kontaminiranim lokalitetima i opasnim hemikalijama u cilju prevencije štetnog uticaja na zdravlje ljudi i životnu sredinu u Republici Srbiji*. Beograd: Institut za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović Batut”.
- Meier, S. & Stutzer, A. (2008). Is Volunteering Rewarding in Itself? *Economica*, 75(297), 39–59. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0335.2007.00597.x>
- Mobley, C., Vagias, W. M. & DeWard, S. L. (2010). Exploring Additional Determinants of Environmentally Responsible Behavior: The Influence of Environmental Literature and Environmental Attitudes. *Environment and Behavior*, 42(4), 420–447. <https://doi.org/10.1177/0013916508325002>
- Mock, M., Omann, I., Polzin, C., Spekkink, W., Schuler, J., Pandur, V., Brizi, A. & Panno, A. (2019). “Something inside me has been set in motion”: Exploring the psychological wellbeing of people engaged in sustainability initiatives. *Ecological Economics*, 160, 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.02.002>
- Montada, L. & Kals, E. (1995). Perceived justice of ecological policy and pro-environmental commitments. *Social Justice Research*, 8(4), 305–327. <https://doi.org/10.1007/BF02334710>

- Myers, D. G. & Diener, E. (1995). Who is happy? *Psychological Science*, 6, 10–19. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1995.tb00298.x>
- Newcomb, M. D., Rabow, J. & Hernandez, A. C. (1992). A cross-national study of nuclear attitudes, normative support, and activist behavior: Additive and interactive effects. *Journal of Applied Social Psychology*, 22, 780–800. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1992.tb00924.x>
- Olofsson, A. & Öhman, S. (2006). General Beliefs and Environmental Concern: Transatlantic Comparisons. *Environment and Behavior*, 38(6), 768–790. <https://doi.org/10.1177/0013916506287388>
- Pavot, W. & Diener, E. (1993). Review of the Satisfaction With Life Scale. *Psychological Assessment*, 5, 164–172. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.5.2.164>
- Pelletier, L. G., Tuson, K. M., Green-Demers, I., Noels, K. & Beaton, A. M. (1998). Why Are You Doing Things for the Environment? The Motivation Toward the Environment Scale (MTEs). *Journal of Applied Social Psychology*, 28(5), 437–468. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1998.tb01714.x>
- Pinto, D. C., Nique, W. M., Añaña, E. da S. & Herter, M. M. (2011). Green consumer values: How do personal values influence environmentally responsible water consumption? *International Journal of Consumer Studies*, 35(2), 122–131. <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2010.00962.x>
- Prica Kovačević, D. (2022, June 14). *Don't SLAPP me: Kad moćnici koriste „pravnu silu” da se obračunavaju sa medijima i aktivistima*. <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/308078/Dont-SLAPP-me-Kad-mocnici-koriste-pravnu-silu-da-se-obracunavaju-sa-medijima-i-aktivistima.html>
- Radović, F. (2020). *Godišnji izveštaj o stanju kvaliteta vazduha u Republici Srbiji za 2020. godinu*. Beograd: Agencija za zaštitu životne sredine. http://www.sepa.gov.rs/download/izv/Vazduh_2020.pdf
- Rosseel, Y. (2012). lavaan: An R Package for Structural Equation Modeling. *Journal of Statistical Software*, 48, 1–36. <https://doi.org/10.18637/jss.v048.i02>
- Šarkutė, L. (2017). *Does political activism induce subjective wellbeing: Evidence from ESS data*. *Tarptautinis Psichologijos Žurnalas: Biopsichosocialinis Požiūris = International Journal of Psychology: A Biopsychosocial Approach*. Kaunas : Vytauto Didžiojo Universitetas, 2017, Nr. 21. <https://doi.org/10.7220/2345-024X.21.2>
- Savalei, V. & Rhemtulla, M. (2013). The performance of robust test statistics with categorical data. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 66(2), 201–223. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8317.2012.02049.x>
- Schmitt, M. T., Mackay, C. M. L., Droogendyk, L. M. & Payne, D. (2019). What predicts environmental activism? The roles of identification with nature and politicized environmental identity. *Journal of Environmental Psychology*, 61, 20–29. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2018.11.003>
- Schwartz, S. H. (1977). Normative Influences on Altruism, In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 10, pp. 221–279). Academic Press. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60358-5](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60358-5)
- Séguin, C., Pelletier, L. G. & Hunsley, J. (1998). Toward a Model of Environmental Activism. *Environment and Behavior*, 30(5), 628–652. <https://doi.org/10.1177/001391659803000503>

- Stern, P. C. (2000). New Environmental Theories: Toward a Coherent Theory of Environmentally Significant Behavior. *Journal of Social Issues*, 56(3), 407–424. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00175>
- Stern, P. C., Dietz, T., Abel, T., Guagnano, G. A. & Kalof, L. (1999). A Value-Belief-Norm Theory of Support for Social Movements: The Case of Environmentalism. *Human Ecology Review*, 6(2), 81–97.
- Stern, P. C., Dietz, T. & Kalof, L. (1993). Value orientations, gender, and environmental concern. *Environment and Behavior*, 25, 322–348. <https://doi.org/10.1177/0013916593255002>
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2012). *Using Multivariate Statistics (6th edition)*. Pearson.
- Tapia-Fonllem, C., Corral-Verdugo, V., Fraijo-Sing, B. & Durón-Ramos, M. F. (2013). Assessing Sustainable Behavior and its Correlates: A Measure of Pro-Ecological, Frugal, Altruistic and Equitable Actions. *Sustainability*, 5(2), 711–723. <https://doi.org/10.3390/su5020711>
- Tindall, D. B., Davies, S. & Mauboules, C. (2003). Activism and Conservation Behavior in an Environmental Movement: The Contradictory Effects of Gender. *Society & Natural Resources*, 16(10), 909–932. <https://doi.org/10.1080/716100620>
- The jamovi project (2022). *jamovi*. (Version 2.3) [Computer Software]. Retrieved from <https://www.jamovi.org>.
- Tucak Junaković, I. (2011). Osnovni teorijski pristupi i metodologija istraživanja generativnosti. *Psihologijske teme*, 20(1), 131–151.
- Wackernagel, M. & Beyers, B. (2019). *Ecological footprint: Managing our biocapacity budget*. New Society Publishers.
- Wakefield, S. E. L., Elliott, S. J., Eyles, J. D. & Cole, D. C. (2006). Taking Environmental Action: The Role of Local Composition, Context, and Collective. *Environmental Management*, 37(1), 40–53. <https://doi.org/10.1007/s00267-004-0323-3>
- Wallis, H. & Loy, L. S. (2021). What drives pro-environmental activism of young people? A survey study on the Fridays For Future movement. *Journal of Environmental Psychology*, 74, 101581. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2021.101581>
- Wiernik, B., Ones, D. & Dilchert, S. (2013). Age and environmental sustainability: A meta-analysis. *Journal of Managerial Psychology*, 28(7/8), 826–856. <https://doi.org/10.1108/JMP-07-2013-0221>

Environmental activism and pro-environmental behaviour in Serbia: Determinants and relationships with subjective well-being

Boris Popov

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Psychology

Jovana Zorić

Psychological Centre for Community Mental Health "MentalHub", Novi Sad

Bojana Bodroža

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Psychology

Environmentally significant behaviours, such as pro-environmental behaviour and environmental activism, have remained relatively ill-defined and poorly integrated to date. The relationship between environmental activism and subjective well-being is particularly unclear. Therefore, the aim of this research is to determine whether some socio-demographic characteristics, such as gender, age and level of education, predict pro-environmental behaviour and environmental activism, as well as whether these behaviours have some effect on subjective well-being. A total of 354 respondents (222 female; 62.7%) filled out the Environmental Responsibility Feelings Scale, the Ecological Behaviour Scale, and the Environmental Activism Scale. Utilizing a correlational study design, path analysis revealed that older respondents and those with a higher level of education exhibit more pro-environmental behaviour and environmental activism. The results also suggest that the feeling of responsibility towards the environment significantly predicts the level of environmental activism, but not pro-environmental behaviour. Gender did not show a significant effect on either pro-environmental behaviour or environmental activism. Finally, it was found that environmentally significant behaviours in this research were not related to subjective well-being. Possible explanations of the obtained results are offered, as well as guidelines for future research into these phenomena.

Key words: pro-environmental activism, pro-environmental behaviour, environmental responsibility feelings, subjective well-being, socio-demographic characteristics